

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ

У статті розглянуто історичні передумови становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. Зазначено, що головна небезпека злочинності державних службовців виявляється саме в явищі самодетермінації, адже історією доведено, що феномен такої злочинності настільки ж давній, як і сама державна служба. Із розвитком державної форми організації суспільства з'являються і перші девіації в забезпеченні її діяльності, які згодом набувають юридичну, у тому числі кримінально-правову оцінку. Тобто відбувається криміналізація відповідних суспільно небезпечних діянь, вчинюваних державними службовцями.

Як і будь-який вид злочинності, виступаючи власне соціальним явищем, злочинність державних службовців має іманентний щодо державної служби характер та є специфічним продуктом інституціональної взаємодії державно-управлінських і суто кримінальних практик. За таких обставин з'ясування її генезису, осягнення суспільної небезпечності, конкретних проявів, видів, надання кримінально-правової і криминологічної оцінки, а також вироблення відповідних превентивних заходів – одне з ключових завдань теорії і практики запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

За результатами проведеного аналізу до історичних передумов становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, віднесено моральний осуд, релігійний чинник та значну суспільну небезпеку відповідних діянь на стадії формування апарату держави.

Запропоновано таку історичну періодизацію становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями: 1) стародавній період – від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (із 1991 р. й дотепер).

Охарактеризовано стародавній період. З'ясовано, що джерела корупції прийнято відносити до періоду зародження й становлення влади – епохи виникнення державності. Відтак, корисливі мотиви й людський чинник у подальші історичні періоди виступали внутрішніми (суб'єктивними) причинами вчинення відповідних злочинів державними службовцями.

Ключові слова: державна служба, державний службовець, історичні передумови, запобігання злочинам, періодизація.

В статье рассмотрены исторические предпосылки становления системы предотвращения преступлений, совершаемых государственными служащими. Отмечено, что главная опасность преступности государственных служащих проявляется именно в явлении самодетерминации, ведь историей доказано, что феномен такой преступности столь же древний, как сама государственная служба. С развитием государственной формы организации общества появляются и первые девиации в обеспечении ее деятельности, которые впоследствии приобретают юридическую, в том числе уголовно-правовую оценку. То есть, происходит криминализация соответствующих общественно опасных деяний, совершаемых государственными служащими.

Как и любой вид преступности, выступая собственно социальным явлением, преступность государственных служащих имеет имманентный по отношению к государственной службе характер и является специфическим продуктом ин-

ституціонального взаємодія державно-управлінських і чисто уголовних практик. При таких обставинах в'яснення її генезису, постиження громадської небезпеки, конкретних проявлень, видів, надання уголовно-правової і кримінологічної оцінки, а також виробка відповідних превентивних заходів – одна з ключових задач теорії і практики запобігання злочинам, здійснюваним державними службовцями.

По результатам проведеного аналізу к історическим передумовкам становлення системи запобігання злочинам, здійснюваним державними службовцями, віднесені моральні осудження, релігійний фактор і значуща громадська небезпека відповідних дій на стадії формування апарату держави.

Предложено така історическа періодизація становлення і розвитку системи запобігання злочинам, здійснюваним державними службовцями: 1) давній період – від формування держав в Давньому світі до формування на території сучасної України першого централізованого державного формування – Київської Русі (IX в.); 2) додержавний період (до 1917 р.); 3) період українського державства (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (з 1991 р. і по сей день).

Охарактеризовано давній період. Встановлено, що джерела корупції прийнято відносити к періоду зародження і становлення влади – епохи виникнення державності. Слідовательно, корисні мотиви і людський фактор в далішні історическі періоди виступали внутрішніми (суб'єктивними) причинами здійснення відповідних злочинам державними службовцями.

Ключеві слова: державна служба, державний службовець, історическі передумовки, запобігання злочинам, періодизація.

The article considers historical preconditions for formation of a system for prevention of crimes committing by public servants. It is noted that the main danger of criminality of public servants consists in its self-determination, because a history has shown that the phenomenon of such criminality is as old as a public service itself. With the development of the state form of organization of society, the first deviations in ensuring its activities appear, which later acquire a legal, including criminal-legal assessment. That is, there is a criminalization of relevant socially dangerous acts committing by public servants.

Like any type of criminality, being a social phenomenon, the criminality of public servants is inherent in the public service and is a specific product of the institutional interaction of public administration and purely criminal practices. In such circumstances, finding out its genesis, understanding the social danger, specific manifestations, types, providing criminal-legal and criminological assessment, as well as developing appropriate preventive measures is one of the key tasks of theory and practice of prevention of crimes committing by public servants.

According to the results of the analysis, the historical preconditions for formation of a system for prevention of crimes committing by public servants include moral condemnation, religious factors and significant social danger of the relevant actions at the stage of formation of the state apparatus.

The following historical periodization for formation and development of a system for prevention of crimes committing by public servants is proposed: 1) the ancient period – from the formation of states in the Ancient world to the formation on the territory of modern Ukraine the first centralized state – Kyiv Rus (IX century); 2) the pre-revolutionary period (before 1917); 3) the period of Ukrainian state formation (1917–1921); 4) the Soviet period (1922–1991); 5) the modern period (from 1991 to the present).

The ancient period is characterized. It was found that the sources of corruption are attributed to the period of origin and formation of power – the era of statehood. Thus, selfish motives and a human factor in subsequent historical periods were the internal (subjective) reasons for the commission of relevant crimes by public servants.

Key words: public service, public servant, historical preconditions, crime prevention, periodization.

Постановка проблеми. Проблема обмеження злочинності, як зауважують вітчизняні вчені О. В. Туляков та Д. Г. Михайленко, є однією з найгостріших проблем сучасності. Історія розвитку людства свідчить, що вжиття конкретних заходів з боротьби із злочинністю нерідко не пов'язано із достатньо виваженим підходом до її аналізу. Національна культура, суспільний тиск і очікування, адміністративні і політичні процеси, що відбуваються у країні, – ось, на думку названих дослідників, далеко не повний перелік змінних, які впливають на кампанії з боротьби із злочинністю [1, с. 354]. Тому в межах цієї публікації ми намагатимемося проаналізувати історичні передумови становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, закладені в ранніх зарубіжних суспільно-політичних формаціях. Важливість розгляду таких передумов полягає в тому, що згодом вони вплинули на процеси становлення та розвитку відповідної запобіжної системи на тому чи іншому етапі розвитку державності на теренах українських земель.

Стан наукового дослідження. Теоретико-методологічну основу відповідного історичного пошуку склали наукові погляди вчених на проблематику дослідження генезису того чи іншого соціально-правового феномену, яким виступає злочинність державних службовців. Зокрема, це наукові доробки українських учених-криміналістів та криминологів П. П. Андрушка, Л. В. Багрій-Шахматова, В. С. Батиргарєвої, І. Г. Богатирьова, М. Г. Вербенського, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головіна, В. К. Гришука, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, М. І. Колоса, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, П. П. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, А. А. Музики, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценка та ін., а також ряду зарубіжних дослідників у галузі кримінального права та криминології, а саме: О. Я. Асніса, А. Г. Безверхова, Б. В. Волженкіна, А. І. Долгової, С. В. Ізосімова, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, В. В. Лунєєва, В. К. Максимова, М. В. Ремізова, О. В. Старкова, О. В. Тарасової, А. В. Шнітенкова, І. М. Юзефовича та ін.

Метою статті є з'ясування історичних передумов становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи злочинність державних службовців як цілісний комплексний феномен, у тому числі з історико-правових позицій, ми підтримуємо позицію зарубіжних учених, які вважають, що з методологічних позицій дана проблема може також розглядатися, як система логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їх зміст. Більше того, на думку зарубіжних учених Б. А. Аканова, Н. А. Карамзіна, ціна проблеми, навіть якщо вона вирішена, продовжує своє наукове життя, породжуючи нові проблеми [2, с. 17].

Тому в численних дослідженнях відмічається, що посадова (чиновницька, корупційна) злочинність – давня і масова хвороба суспільства, оскільки бере свої корені з утворення держави та її апарату і має витоки свого «самодетермінування» у прагненні більшості людей до здобуття матеріальних благ (не нехтуючи при цьому протиправними способами), виправдовуючи свої дії відсутністю тяжкої (на думку самих злочинців, оскільки не завдається прямої шкоди життю та здоров'ю інших осіб) шкоди. Історично це призвело до виникнення так званої «білокомірцевої» злочинності, тобто сукупності злочинів, учинених чиновницьким апаратом, представниками влади, олігархами тощо. Хоча власне цей термін має молоду історію (вперше термін «білокомірцевий злочин» («white-collar crime») вжив американський криминолог Е. Сатерленд у 1939 р., розуміючи під ним «злочин, вчинений у процесі професійної діяльності шанованою (респектабельною) особою, яка має високий соціальний статус» [3; 4; 5; 6]), порівняно з сутністю суспільно небезпечних явищ, котрі в сукупності на більш ранніх етапах розвитку соціуму утворили злочинність у системі апарату держави.

Україна на різних етапах свого державотворення також відчула низку суперечливих процесів, пов'язаних із вчиненням злочинів державними службовцями.

Головна така небезпека виявляється саме в явищі самодетермінації, адже історією доведено, що феномен злочинності державних службовців настільки ж давній, як і сама державна служба. Із розвитком державної форми організації суспільства з'являються і перші девіації в забезпеченні її діяльності, які згодом набувають юридичну, у тому числі кримінально-правову оцінку. Тобто відбувається криміналізація відповідних суспільно небезпечних діянь, вчинюваних державними службовцями.

Як і будь-який вид злочинності, виступаючи власне соціальним явищем, злочинність державних службовців має іманентний щодо державної служби характер та є специфічним продуктом інституціональної взаємодії державно-управлінських і суто кримінальних практик. За таких обставин з'ясування її генезису, осягнення суспільної небезпечності, конкретних проявів, видів, надання кримінально-правової і кримінологічної оцінки, а також вироблення відповідних превентивних заходів – одне з ключових завдань теорії і практики запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Виходячи з наявної на сьогодні історіографії за напрямом державної служби, а також кримінологічної науки, ми дотримуємося такої історичної періодизації становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями: 1) стародавній період – від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (із 1991 р. й дотепер). У подальших наукових публікаціях ми намагатимемося охарактеризувати кожен із зазначених періодів. У межах цієї публікації, зважаючи на те, що вона присвячена більшою мірою зародженню ідеї запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, ми проаналізуємо I період (стародавній).

На основі дослідження історичних джерел з'ясовано, що цей період характеризується зародженням правової охорони сфери управління державою від корупції та зловживань з боку різного роду тогочасних чиновників і представників державного апарату у Стародавньому світі.

У межах характеристики першого періоду варто наголосити, що від суспільно небезпечного явища злочинності державних службовців, що найчастіше виражалася у вчиненні корупційних діянь, від найдавніших часів потерпало багато державних режимів. Це явище ускладнювало розвиток у різних суспільствах соціальної та правової держави. Тому боротьба з корупцією, її оцінка як соціального феномену має давню історію.

Це підтверджують численні джерела різних епох за різних державних ладів і цивілізацій. Зокрема, в окремих літературних джерелах зазначається, що першу антикорупційну заповідь Господь висловив через Мойсея, який записав в Ісході те, що почув з неба: «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу правих» [7]. Вочевидь, що попередженням і моральним кодексом берегтися від корупції для православних є десять заповідей божих. Спеціальна заборона давати хабарі міститься і в Корані. Тобто за релігійними канонами корупція (приймання дарів, хабарів тощо) інтерпретується як людський гріх.

Незважаючи на те, що в принципі люди всіх епох, державних режимів та соціальних верств в силу різних обставин грішили, поняття корупції найбільше пристало до чиновницького середовища, до представників влади або до тих людей, які мають владу різного рангу. Так, у Корані записано, що «Несправедливі чиновники – це злодії, які крадуть щастя народу, <...> вони обдурюють і правителя, і народ». Пророк Магомет застерігав, що Аллах прокляне всіх, хто дає та бере хабарі.

За усіх часів із хабарництвом, здирством та іншими різними корупційними проявами велася боротьба. Із ними боролася суспільна мораль, вироблялися етичні принципи, закони. Щоразу виникала необхідність встановлювати цивілізовані взаємини між громадянами, між державними структурами та громадянами. У протилежному разі суспільству міг зашкодити соціальний хаос [8, с. 6].

Окрім морально-етичних і релігійних засад, історичні витоки становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, пов'язані з формуванням апарату держави й діяльністю щодо протидії монополізму з боку чиновницького апарату.

Так, за даними офіційних документів, «один з перших випадків корупції, зафіксований істориками, пов'язаний з спекулятивними діями одного сицилійського фінансового магната, який закупив все залізо, завдяки чому створив повну монополію на ринку цього товару, а потім продав його за ціною втричі дорожчою за попередню. Навіть в ті давні часи такі дії неможливо було здійснити без участі державних чиновників» [9].

Реакція на відповідні прояви була адекватною вимогам часу. І про жорстку кримінальну репресію по відношенню до виявів корупції з боку державних службовців відомо з давніх часів.

Невипадково відомий французький діяч епохи Просвітництва Ш. Л. Монтеск'є з цього приводу писав: «<...> відомо вже з досвіду століть, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею» [10, с. 289]. Саме тому джерела корупції прийнято відносити до періоду зародження й становлення влади – епохи виникнення державності. Відтак, корисливі мотиви

й людський чинник у подальші історичні періоди виступали внутрішніми (суб'єктивними) причинами вчинення відповідних злочинів державними службовцями.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного аналізу з'ясовано історичні передумови становлення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. До таких умов віднесено моральний осуд, релігійний чинник та значну суспільну небезпеку відповідних діянь на стадії формування апарату держави.

Запропоновано таку історичну періодизацію становлення та розвитку системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями: 1) стародавній період – від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (із 1991 р. й дотепер).

Охарактеризовано стародавній період. З'ясовано, що джерела корупції прийнято відносити до періоду зародження й становлення влади – епохи виникнення державності. Відтак, корисливі мотиви й людський чинник у подальші історичні періоди виступали внутрішніми (суб'єктивними) причинами вчинення відповідних злочинів державними службовцями.

Список використаних джерел:

1. Туляков О. В., Михайленко Д. Г. Кримінальна відповідальність державного службовця. *Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства*: монографія / за ред. С. В. Ківалова, Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2013. С. 354–374.
2. Аканов Б. А., Карамзин Н. А. Основы научных исследований / под ред. В. М. Мулдаметова. Алма-Ата: Мектен, 1989. 136 с.
3. Сатерленд Э. Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? *Социология преступности. Современные буржуазные теории*: сб. ст. / под ред. Б. С. Никифорова; пер. с англ. А. С. Никифорова, А. М. Яковлева; вступ. ст. В. Н. Кудрявцева, Б. С. Никифорова. Москва: Прогресс, 1966. С. 45–59.
4. Sutherland E. H. Is «White Collar Crime» Crime? *American Sociological Review*. 1945. No 10. P. 132–139.
5. Sutherland E. H. White Collar Crime / foreword by Donald R. Cressey. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1983. 272 p.
6. Sutherland E. H. White Collar Criminality. *American Sociological Review*. 1940. No 5. P. 1–12.
7. Книга Исход, 23:8. *Библия Онлайн*. URL: <http://bibleonline.ru/bible/rus/02/23/>.
8. Кушерець Д. В. Корупція: економічні, правові та соціальні проблеми захисту майнових прав. Київ: Знання України, 2012. 124 с.
9. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції: лист Міністерства юстиції України від 22.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11>.
10. Монтескье Ш. Избранные произведения. Москва: Госполитиздат, 1955. 803 с.